

Παν. Δρακόπουλος, Η Εκκοσμικευτική Πορεία

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ιστορία / Παν. Δρακόπουλος

<https://epopteia.gr/110/i-ekkosmikeftiki-poria/>

Από: Π. Δρακόπουλος: Μεσαίωνας – Ελληνικός και Δυτικός, εκδ. Παρουσία, 2002

Η ΡΩΜΑ·Ι·ΚΗ αυτοκρατορία δεν κατόρθωσε να διατηρήσει την ενότητα της οικουμένης, για την οποία είχε αγωνισθεί ο Μέγας Αλέξανδρος. Η ριζική αναδιοργάνωση και ο κατ' ουσίαν διαμελισμός της αυτοκρατορίας από τον Διοκλητιανό εξέφρασε την αναγνώριση του γεγονότος ότι η οικουμένη διακρινόταν ήδη σε δύο ζώνες: την ελληνοκεντρική και τη λατινοκεντρική. Εις πείσμα του οικουμενικού πνεύματός του, ο χριστιανισμός έπεσε στην αρχή θύμα αυτής της διακρίσεως και, αμέσως μετά, έγινε ο πρωταγωνιστής της.

Είναι αληθές ότι ο εκλατινισμός της δυτικής Εκκλησίας είχε ολοκληρωθεί πριν ακόμη ο Μέγας Κωνσταντίνος καταλάβει την εξουσία. Ο δυτικός χριστιανισμός διατυπώθηκε σε νομική γλώσσα και θεμελιώθηκε πάνω σε μια βίαη αντίθεση προς το ελληνικό φιλοσοφικό πνεύμα. Είναι γεγονός ότι κατ' αρχήν όλοι οι χριστιανοί, σ' Ανατολή και Δύση, εφοβούντο τη φιλοσοφία, αφού την χρησιμοποίησαν ως όπλο τους οι παγανιστές για να ωθήσουν τον χριστιανισμό μέσα στη χοάνη του συγκριτισμού. Όταν οι χριστιανοί ερωτούν ποια πρέπει να είναι η στάση τους έναντι της φιλοσοφίας, ερωτούν όχι περί μιας στάσεως του πνεύματος, όχι περί ενός τρόπου του σκέπτεσθαι, αλλά περί ενός κινδύνου, μιας απειλής. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο παγανιστικός κόσμος δεν απέρριπτε το χριστιανισμό· τον προσελάμβανε, όμως, μέσω της συγκριτιστικής αντιλήψεως τον γνωστικισμού. Ο γνωστικισμός πίστευε ότι όλες οι θρησκείες είναι εξ ίσου αληθείς, αφού όλες είναι μύθοι που συμβολίζουν την ίδια θεμελιώδη και έσχατη αλήθεια. Ως εξ αυτού ο αυτοκράτωρ Αλέξανδρος Σεβήρος είχε στο

ιδιωτικό του ναϋδριο αγάλματα του Αβραάμ, του Ορφέως, του Ιησού και του Απολλωνίου Τυανέως, ενώ ο Μάνης θεωρούσε προφήτες του τον Βούδδα, τον Ζωροάστρη και τον Ιησού. Εξ άλλου, ο φιλοσοφικός προβληματισμός, οσοδήποτε καλόπιστος κι αν ήταν, έθετε ερωτήματα στα οποία η απάντηση δεν ήταν εύκολη, αφού ο χριστιανισμός δεν είχε ακόμη διαμορφώσει κάποιο δόγμα, κάποιο σταθερό πνευματικό πλαίσιο. Δεν υπήρχε απάντηση ούτε καν στο ερώτημα, ποια είναι τα κείμενα της χριστιανικής γραμματείας. Μεταξύ των πιστών κυκλοφορούσε μέγας αριθμός αποκρύφων Ευαγγελίων, Πράξεων και Αποκαλύψεων. Σύγχυσις υπήρχε ακόμη και για τα Ευαγγέλια. Πολλοί Ρωμαίοι απέρριπταν το Ευαγγέλιο και την Αποκάλυψη του Ιωάννου, ενώ εδέχοντο την (απόκρυφο) Αποκάλυψη του Πέτρου. Τα σύνορα μεταξύ ορθοδοξίας και αιρέσεως ήσαν ακόμη ρευστά, και μπορούσες πάρα πολύ εύκολα να περάσης από τη μία όχθη στην άλλη. Οι αιρετικοί αυτοί, γοητευμένοι τελικώς από την α ή β παραλλαγή του γνωστικισμού, συνέχιζαν ν' αποκαλούν τους εαυτούς των χριστιανούς. Αυτό το πρόσθετο στοιχείο συγχύσεως ανάγκασε τον Ιουστίνο να διαμαρτυρηθή: «πάντες οι από τούτων ορμώμενοι, ως έφημεν, Χριστιανοί καλούνται, ον τρόπον και οι ου κοινωνούντες των αυτών δογμάτων τοις φιλοσόφοις το επικατηγορούμενον όνομα της φιλοσοφίας κοινόν έχουσιν»⁴⁶ [Απολογία, Α 26]. Καθώς παρατηρεί ο Π. Χρήστου: Ο γνωστικισμός «ήτο εν φάντασμα το οποίον εδίωκε κατά πόδας τον χριστιανισμόν και περιεπλέκετο εις αυτούς επί δύο τουλάχιστον αιώνας. Αυτό είχε κατανοηθή ήδη υπό των Αποστόλων, δύο των οποίων κατέστησαν ιδιαιτέρως προσεκτικούς τους μαθητάς των “βλέπετε μη τις υμάς ο συλαγωγών διά της φιλοσοφίας και κενής απάτης κατά την παράδοσιν των ανθρώπων, κατά τα στοιχεία του κόσμου, και ου κατά Χριστόν”. “ουκ έστιν αύτη η σοφία άνωθεν κατερχομένη, αλλά επίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.”»

Αυτή, λοιπόν, τη φιλοσοφία αισθάνθηκαν ως άμεσο κίνδυνο, οι πρώτοι χριστιανοί. Βεβαίως, δεν επετέθησαν μόνον εναντίον αυτής. Αφού ο γνωστικισμός ανήγαγε εαυτόν στους προσωκρατικούς, τον Πλάτωνα και τους άλλους, οι χριστιανοί αισθάνθηκαν την ανάγκη να κρατήσουν απόσταση ασφαλείας από το

σύνολο της φιλοσοφικής παραδόσεως.

Αλλ' όταν ο Τερτυλλιανός διατυπώνει το περίφημο ερώτημα «Τι κοινόν έχει η Αθήνα με την Ιερουσαλήμ;» [De Praescriptione, 7] και θεωρεί αυτονόητη την αρνητική απάντηση, έχουμε κάνει ένα βήμα πέρα από την επιφύλαξη προς τη φιλοσοφία· έχουμε κάνει ένα πολύ σοβαρό βήμα, ένα μοιραίο βήμα προς την πολιτισμική σύγκρουση. Ερωτά ο Τερτυλλιανός: «Τι κοινό έχουν ο φιλόσοφος κι ο χριστιανός; Ο μαθητής της Ελλάδος κι ο μαθητής του ουρανού; Ο εργαζόμενος για τη φήμη κι ο εργαζόμενος για τη ζωή; Ο άνθρωπος των λόγων κι ο άνθρωπος των έργων, ο χαλαστής κι ο οικοδόμος; Ο φίλος κι ο εχθρός της πλάνης; Ο διαφθορέας της αλήθειας και ο τηρητής κι εκφραστής της, ο κλέφτης κι ο φρουρός της;» [Apologeticus, XLVI 18]

Η πολιτισμική σύγκρουση γίνεται πιο φανερή εάν αντιπαραβάλουμε σ' αυτά τα ερωτήματα που εκβιάζουν ρητορικώ τω τρόπω τις αρνητικές απαντήσεις, τις θέσεις των ελλήνων χριστιανών της ίδιας περιόδου. Οι Έλληνες χριστιανοί αντέκρουσαν με σφοδρότητα τη στωική θεωρία κατά την οποία η φιλοσοφία είναι οδός λυτρώσεως της ψυχής. Εν τούτοις, ο Ιουστίνος δηλώνει κατηγορηματικώς: «έστι γαρ τω όντι φιλοσοφία μέγιστον κτήμα και τιμιώτατον θεώ, ω τε προσάγει και συνίστησιν ημάς μόνη, και όσιοι ως αληθώς ούτοί εισιν οι φιλοσοφία τον νουν προσεσχηκότες»⁴⁷ [Διάλογος προς Τρύφωνα, 2, 1]. Κλήμης ο Αλεξανδρεύς υποστηρίζει «ότι ο αυτός θεός αμφοίν ταις διαθήκαις χορηγός, ο και της ελληνικής φιλοσοφίας δοτήρ τοις Έλλησιν, δι' ης ο παντοκράτωρ παρ' Έλλησι δοξάζεται... επει, ότι καθάπερ Ιουδαίους σώζεσθαι ηβούλετο ο θεός τους προφήτας διδούς, ούτως και Ελλήνων τους δοκιμωτάτους οικείους αυτών τη διαλέκτω προφήτας αναστήσας»⁴⁸ [Στρωματείς IV]. Και εν συνεχεία: «κατά καιρόν εδόθη νόμος μεν και προφήται βαρβάροις, φιλοσοφία δε Έλλησι» [ibid., VI].

Εύλογον είναι το ερώτημα: ποιά ήταν η αιτία της αντιθέσεως; Την απάντηση δίνει επιγραμματικά ο Παν. Χρήστου: «Όλοι οι Έλληνες απολογηταί της αρχαίας Εκκλησίας ήσαν απόφοιτοι

φιλοσοφικών σχολών, άνθρωποι του τρίβωνος, ενώ όλοι οι Λατίνοι απολογηταί της ίδιας περιόδου ήσαν απόφοιτοι νομικών σχολών, άνθρωποι της τηβέννου». Αυτή η διάκριση δεν παρουσιάζει μια απλή σύμπτωση αποκαλύπτει δύο διαφορετικές προσλήψεις του κόσμου, δύο διαφορετικά κοσμοείδωλα. Το σχήμα «Έλληνες-φιλοσοφία, Λατίνοι-νομικά» ορίζεται από δυνάμεις βάθους, από δυνάμεις που ανάγονται στο εθνοψυχολογικό υπόστρωμα, στη δομή της γλώσσας, στην κοινωνικο-πολιτειακή οργάνωση, καθώς και στο σημασιολογικό πλέγμα μέσω του οποίου αρθρώθηκε και διά του οποίου επέβαλε την εξουσία της αυτή η οργάνωση.

Ο Τερτυλλιανός είναι ο πρώτος χριστιανός που έγραψε στα λατινικά, όχι διότι δεν εγνώριζε ελληνικά, αλλ' επειδή ήθελε να μα χρησιμοποιή ο χριστιανισμός την φιλοσοφική ελληνική γλώσσα. Και πράγματι, εισήγαγε αντί των φιλοσοφικών μια σειρά νομικές έννοιες: Πολλές νομικές φράσεις και όροι από την πραγματεία του κατά του Πραξέα [Adversus Praxean] μονιμοποιήθηκαν στο δυτικό λεξιλόγιο και χρησιμοποιούνται σε κάθε συζήτηση περί της αγ.Τριάδος και του Ιησού. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι ο Τερτυλλιανός διετύπωσε και την θεωρία κατά την οποία η αμαρτία είναι παράβασις νόμον και επισύρει ποινήν, ενώ η αρετή υποχρεώνει τον θεό στην απόδοση ανταμοιβής. Ο νομικισμός αυτός κατευθύνει και σήμερα ακόμη τα βήματα τόσο του παπισμού όσο και των ποικίλων μεταρρυθμιστικών Εκκλησιών.

Τον νόμο επικαλείται ο Τερτυλλιανός ακόμη και στην πνευματική αντιμετώπιση των εχθρών της Εκκλησίας. Σ' ένα αποκαλυπτικό των -ας μου επιτραπή η έκφραση- στρατοπεδικών και ολοκληρωτικών διαθέσεων του κείμενο, υποστηρίζει πως η Βίβλος είναι ιδιοκτησία (περιουσία) της Εκκλησίας και, συνεπώς, η χρησιμοποίησή της από μη μέλη της Εκκλησίας (αιρετικούς, εθνικούς κ.τ.ό.) συνιστά σφετερισμόν αλλοτρίου αγαθού. Άρα, η Εκκλησία οφείλει να ζητήσει την επέμβαση της πολιτείας για την απαγόρευση της ελευθέρως αναγνώσεως των αγίων Γραφών [De Praescriptione. 37].

Η ΠΑΓΙΔΕΥΣΗ του χριστιανισμού στην πολιτισμική αντίθεση Ανατολής και Δύσεως φανερώθηκε με τα γεγονότα της «Περί το

Πάσχα έριδος», δηλαδή περί του πότε πρέπει να εορτάζεται η Ανάσταση. Το 192, όταν η αυτοκρατορία ζούσε τις εφιαλτικές τελευταίες ημέρες του κτηνώδους Κομμόδου, όταν οι χριστιανοί ήσαν υπό διωγμόν ακόμη, ο επίσκοπος Ρώμης Βίκτωρ προκάλεσε την έριδα. Κι αποκαλυπτικό της νοοτροπίας που επικρατούσε, είναι ότι ο των «Ρωμαίων προεστώς Βίκτωρ αθρόως της Ασίας πάσης άμα ταις ομόροις εκκλησίαις τας παροικίας αποτέμνειν, ως αν ετεροδοξούσας, της κοινής ενώσεως πειράται και στηλιτεύει γε διά γραμμάτων ακοινωνήτους πάντας άρδην τους εκείσε ανακηρύττων αδελφούς»⁴⁹ [Ευσεβίου, Εκκλησιαστική Ιστορία, Ε' 24]. Έτσι, ο αφρικανικής καταγωγής Βίκτωρ, 13ος επίσκοπος από της ιδρύσεως της εκκλησίας Ρώμης, οδήγησε τον χριστιανισμό στην οδό του σχίσματος -και θα ολοκλήρωνε το δυσοίωνο έργο του, αν δεν επενέβαινε ο Ειρηναίος Λυώνος. Αξιοσημείωτη παρατήρηση: ο Βίκτωρ φέρεται ως ο πρώτος επίσκοπος Ρώμης που ομιλεί και γράφει λατινικά.

Τον γ' αιώνα, και ενώ η αυτοκρατορία είχε βυθισθή στην αιματηρή παρακμή της, ο Στέφανος Ρώμης έθεσε θέμα πρωτείου έναντι των άλλων εκκλησιών, με το αιτιολογικόν ότι η Ρώμη είναι «cathedra Petri» -η καθέδρα του Πέτρου. Σ' αυτή την αξίωση αντετάχθη βιαίως ο Κυπριανός Καρχηδόνας, κατά τον οποίον όλοι οι επίσκοποι, όπως και οι απόστολοι, είναι ίσοι μεταξύ των. Η σφοδρή αντιδικία υπεχώρησε με το θάνατο του Στεφάνου το 256 και το μαρτύριο του Κυπριανού την 14η Σεπτεμβρίου 258. Υπεχώρησε, αλλά δεν ξεχάστηκε.

Η μεταφορά της έδρας της αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο, δεν ήταν πράξη χωρίς τεράστιες πνευματικές συνέπειες. Αυτό που ο Τερτυλλιανός ήθελε για τη γλώσσα, το έκανε ο Μέγας Κωνσταντίνος για την καρδιά του Imperium: η Κωνσταντινούπολις έγινε η χριστιανική πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. (Αλλ' έτσι, συνέβη ό,τι ήθελε ν' αποκλείσει ο Τερτυλλιανός: η αλλαγή πόλεως ευνοούσε τους Έλληνες!) Η ελληνική εκκλησία κληρονόμησε κατ' αυτόν τον τρόπον ό,τι καλύτερο διέθετε η Ρώμη, και μπόρεσε ν' αναπτυχθή κάτω από την προστατευτική όμπρέλα του νόμου και της τάξεως, έχοντας στα

χέρια της την παιδεία. Το αντίθετο συνέβη στη Ρώμη: οι Λατίνοι έπρεπε ν' αναπτυχθούν χωρίς ισχυρό κέντρο εξουσίας στο πλευρό τους, αντιμετωπίζοντας κατά το δοκούν τα κύματα των βαρβάρων. Οι ορδές έπρεπε να προσηλυτισθούν στη θρησκεία και το νόμο, έπρεπε να γίνουν κράτος, έπρεπε να ενταχθούν μέσα σ' ένα ισόρροπο σύστημα σχέσεων. Ο επίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως είχε δίπλα του τον αυτοκράτορα· ο επίσκοπος Ρώμης έμεινε μόνος. Κατά κάποιο τρόπο, ήταν υποχρεωμένος να καλύψει το κενό εξουσίας. Και το έκανε.

Οι δύο εκκλησίες θα βαδίσουν διαφορετικούς δρόμους. Η ελληνική Ανατολή θα οραματισθή τη θέωση του ανθρώπου, ενώ η λατινική Δύση την καταξίωσή του. Η Ανατολή θα βυθισθή στο ερωτικό πάθος, ενώ η Δύση θα θηρεύσει τον χρησιμοισμό. Η Ανατολή οικονομεί τον κόσμο μεταβάλλοντας τη Δύναμη σε πνεύμα, ενώ η Δύση μάχεται τον κόσμο και τελικώς προσλαμβάνεται από αυτόν μετατρέποντας το Πνεύμα σε δύναμη. Αυτή η πρόσληψη της εκκλησίας από τον κόσμο, ονομάζεται εκκοσμίκευση⁵⁰.

Η ιστορία της ρωμαϊκής εκκλησίας είναι ιστορία μιας εκκοσμικευτικής διαδικασίας. Δεν πρόκειται, βεβαίως, να την παρουσιάσω εδώ· θα αναφερθώ μόνον σε ορισμένα καθοριστικά σημεία, που θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τη μεγάλη κρίση που άρχισε με την άνοδο των αστών.

ΤΟΝ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟ του 380 ο Μέγας Θεοδόσιος ανεγνώρισε το χριστιανισμό ως την επίσημο θρησκεία του κράτους και την 8η Νοεμβρίου του 392 έθεσε εκτός νόμου τις αρχαίες θρησκείες. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η χριστιανική εκκλησία προσεχλήθη επισήμως να συμμετάσχει στο τραπέζι της εγκοσμίου εξουσίας. Υπήρχαν ήδη αρκετές ενδείξεις μιας θετικής ανταποκρίσεως. Π.χ., ήδη από τον γ' αι., στον επίσκοπο απευθυνόσουν όπως προς ηγεμονικό αφηρημένο: "η υψηλότης Σας", κ.τ.ο. Ο Μέγας Κωνσταντίνος είχε ήδη δώσει στους επισκόπους εξουσία δικαστική για ορισμένες περιπτώσεις. Ο ίδιος αυτοκράτωρ απένειμε το 313 τον υψηλό κοσμικό τίτλο του *inlustris* (εκλαμπρότατος) σε κάθε μέλος του ανωτέρου κλήρου. Η Σύνοδος της Arles το 314 απηύθυνε στον επίσκοπο Ρώμης τον τίτλο *Gloriosissime para* (ενδοξότατε

πατέρα) -τίτλος ο οποίος από τον στ' αιώνα καθιερώθηκε. Την ίδια εποχή εμφανίζονται τα διάσημα (insignia) των επισκόπων: μίτρα κ.α. Ο ασπασμός της επισκοπικής χειρός εισήχθη τον 4ο αι.

Το διάταγμα του Θεοδοσίου ουτε ίδρυσε ουτε νομιμοποίησε την εκκλησία· την κατέστησε, όμως, συμμετοχο της αυτοκρατορικής εξουσίας. Ο Ρώμης Δάμασος (c. 304-384) αντελήφθη αμέσως τις νέες δυνατότητες κι άρχισε να ενεργή ως ηγέτης πολιτειακού θεσμού. Επανέφερε αμέσως τη θεωρία κατά την οποία η Ρώμη είναι *cathedra Petri*, της έδωσε όμως μια νέα διάσταση: όταν ο Ιησούς ανεκήρυξε τον Πέτρο αρχηγό της εκκλησίας, δεν όρισε μόνο μια ιστορική διαδοχή, αλλ' έκαμε μεταβίβαση εξουσίας. Ο Πέτρος, λοιπόν, δεν είναι απλώς ο επόμενος του Ιησού, αλλ' ο αναμφισβήτητος και απόλυτος κληρονόμος της εξουσίας του. Συνεπώς, ο εκάστοτε επίσκοπος Ρώμης είναι ο δικαιούχος και κληρονόμος της εξουσίας του Πέτρου. Γι' αυτό ακριβώς και ο Δάμασος εισάγει νέο ύφος: οι επιστολές του έχουν τη μορφή διαταγμάτων, ο λόγος του, είναι λόγος ηγεμόνος.

Ο Δάμασος προσπάθησε να εμπεδώση την ηγεμονία του· και αντελήφθη ότι για να επιτύχη πρέπει να αφήση την ελληνική γλώσσα στην Ανατολή και να θεσπίση ως γλώσσα της εκκλησίας του τη λατινική. Το όραμα του Τερτυλλιανού δικαιώθηκε: ο Δάμασος όρισε ως γλώσσα της θείας Λειτουργίας τη λατινική. Και όχι μόνον αυτό. Κατανοώντας ότι η εξουσία δείχνει προς όλους την ισχύ της με τα κτίριά της (ας μη λησμονούμε ότι η γλώσσα της εξουσίας είναι πάντοτε μνημειακή), οικοδόμησε ναούς, ανακαίνισε παλαιούς ναούς και κατακόμβες, φροντίζοντας για την αισθητική τους (ο Έλλην Διονύσιος Φιλόκαλος, ένας καλλιγράφος, διεκόσμησε με επιγράμματα στη λατινική δεκάδες ναούς, τάφους και λειψανοθήκες). Έτσι, εκτός των μνημείων, ο Δάμασος επέβαλε τη λατινική γλώσσα. Το σημαντικώτερο, όμως, βήμα του προς τον αφελληνισμό της Δύσεως, ήταν η ανάθεση σ' ένα λόγιο από τη Δαλματία, τον Ιερώνυμο, της μεταφράσεως στη λατινική γλώσσα της Αγίας Γραφής. Η μετάφραση του Ιερωνύμου, γνωστή ως *Vulgata*, είχε τεραστία επίδραση στον δυτικό κόσμο. Κατάστικτη

από όρους και έννοιες του ρωμαϊκού δικαίου, η Vulgata βρίσκεται στο υπέδαφος των πολιτειακών εξελίξεων του αρχικού και μέσου Μεσαίωνος. Τη σημασία αυτού του όπλου, μπορούμε να την δούμε και αρνητικά: το μεγαλύτερο όπλο στα χέρια των μεταρρυθμιστικών κινήσεων ήταν η μετάφραση της Βίβλου στις εθνικές γλώσσες. Ο παπισμός αντέδρασε, και το 1080 περίπου απηγορεύθη αυστηρώς όχι μόνον η μετάφραση αλλά και η απλή ανάγνωση της Βίβλου. Εν τούτοις, από τον 13^ο αι. άρχισε η κυκλοφορία μεταφράσεων σε διάφορες γλώσσες. Η Μεταρρύθμιση του 16^{ου} αι. εγνώριζε πως η απαλλαγή από τον παπισμό σήμαινε απαλλαγή από τη λατινική γλώσσα, και σύνδεσε τη μοίρα της με τη μετάφραση της Βίβλου: χωρίς τη μετάφραση του Λουθήρου στα γερμανικά, του Zwingli στα γερμανικά επίσης, του Lefevre στα γαλλικά, του Peterson στα δανικά ή του Tyndale στα αγγλικά (για να μην αναφερθώ σε άλλους όχι λιγώτερο αξιομνημόνευτους), η Μεταρρύθμιση θα είχε συντριβή.

Θα γίνη περισσότερο αντιληπτή η μάχη για τη μετάφραση της Βίβλου, εάν στοχασθούμε το έργο του μεταφραστή. 'Ημετάφραση είναι ερμηνεία του πρωτοτύπου. Ασφαλώς, κάθε ανάγνωση, κάθε διατύπωση, κι ακόμη κάθε πρόσληψη είναι ερμηνεία. Αλλά η μετάφραση θέτει το πλαίσιο εντός του οποίου θα κινηθή η ερμηνεία του αναγνώστου. Μεταφέροντας από τη μια γλώσσα στην άλλη, ο μεταφραστής επιλέγει κατά τρόπο δεσμευτικό. Λαμπρό παράδειγμα προσφέρει η μεταφραστική μοίρα της λέξεως 'λόγος' στα λατινικά: απεδόθη ως ratio, oratio, definitio, ratiocinatio, sermo, disputatio, argumentatio, verbum ή και proportio· δεν χρειάζεται να είσαι ο ίδιος ο Οβίδιος για να καταπλαγής με τις μεταμορφώσεις μιάς και μόνο λέξεως.

Έπειτ' απ' αυτό, ας επιστρέψουμε στον Ιερώνυμο. Δύο-τρία βιογραφικά θα μας πουν πολλά για το έργο του. Σπούδασε στη Ρώμη -ήταν μαθητής του περίφημου γραμματικού και ρήτορος Δονάτου. Το 379 πήγε στην Κωνσταντινούπολη για να μελετήσει τις άγιες Γραφές υπό τον άγ. Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό, μα δεν ικανοποιήθηκε. Έφυγε για τη Ρώμη όπου έγινε γραμματέας του Δαμάσου. Μετά τον θάνατο του Δαμάσου πήγε στην Βηθλεέμ να

ασκητεύση. Εις πάσαν ευκαιρίαν επετίθετο κατά της Ορθοδοξίας και των Ελλήνων. Ο πνευματικός του κόσμος ήταν καθαρώς λατινικός. Είναι χαρακτηριστικό ένα όνειρο που είδε κατά τη Σαρακοστή του 374: «ξαφνικά», γράφει στη φίλη του μοναχή Ευστόχιον, «με άρπαξε ενα πνεύμα και μ' έφερε ενώπιον του φοβερού βήματος του Κριτού. Το φως γύρω ήταν τόσο λαμπρό, κι όσοι παραστέκονταν ήσαν τόσο αστραφτεροί, ώστε έπεσα στο έδαφος και δεν τολμούσα να κοιτάξω. Ρωτήθηκα ποιος και τι είμαι, κι απάντησα 'είμαι ένας χριστιανός'. Αλλ' αυτός που καθόταν στον θρόνο είπε: 'Συ πράττεις ως ακόλουθος του Κικέρωνος και ουχί του Χριστού. Διότι γέγραπται: όπου γαρ έστιν ο θησαυρός σου, εκεί έσται και η καρδιά σου» [Epistulae, PL, XXII, 35]. Επρόκειτο, βεβαίως, για εφιάλτη. Αλλ' ο Walsh δεν τον βρίσκει εντελώς αδικαιολόγητο: «οι πολεμικές πραγματείες του», γράφει, «απηχούν κικερώνειο φρασεολογία και τεχνική». Και νομίζω πως αυτά αρκούν για να εντοπίσουμε το μεταφραστικό πλαίσιο εντός του οποίου αρθρώθηκε η Vulgata.

ΕΝΑ ΑΚΟΜΗ αποφασιστικό βήμα στην εκκοσμικευτική πορεία της λατινικής εκκλησίας και στη διεύρυνση του ρήγματος Ανατολής και Δύσεως, στάθηκε το έργο του πάπα Λέοντος Α' (;-461). Ο Λέων ήταν άνθρωπος ενεργητικός και ικανός. Βαθειά επηρεασμένος από το αρχαίο μεγαλείο, αδιαφόρησε για τις απαισιόδοξες σκέψεις του αγ. Αυγουστίνου περί του τέλους της Ρώμης. Αντιθέτως: χρησιμοποίησε τον χριστιανισμό για να επαναφέρει την ισχύ της αιωνίας πόλεως. Σ' ένα κήρυγμά του την 29η Ιουνίου, εορτή των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, υπεστήριξε ότι οι δύο αυτοί απόστολοι κατέχουν τη θέση που είχαν οι Ρώμος και Ρωμύλος ως προστάτες της πόλεως.

Ό,τι εδώ μας ενδιαφέρει, ό,τι αποσπούμε από το έργο της πραγματικά πολυσήμαντης αυτής προσωπικότητας, είναι η λεγομένη λεόντειος θεωρία. Κατ' αυτήν ο πάπας είναι ο κληρονόμος της ισχύος και των αξιωμάτων που έδωσε ο Ιησούς Χριστός στον Πέτρο. Ο Λέων συμμαρίζεται τις λεγόμενες «πετρίνειες» απόψεις του Στεφάνου και του Δαμάσου, κατά τις οποίες η εκκλησία δεν είναι μόνο μια ιδιαίτερη κοινωνία, αλλά και ένας θεσμός· κι

ακόμη, ότι ο Ιησούς δεν προσέφερε στον Πέτρο απλώς και μόνο μια πρωτοκαθεδρία, αλλά πλήρη και αναμφισβήτητη μοναρχική εξουσία⁵¹. Επικαλούμενος το ρωμαϊκό δίκαιο, ο Λέων ισχυρίστηκε ότι η απόλυτος εξουσία που εδόθη στον Πέτρο, είναι ανεξάρτητη από το πρόσωπο και μεταβιβάζεται εξ ολοκλήρου και αποκλειστικώς στον εκάστοτε διάδοχό του επίσκοπο Ρώμης: «Ο Πέτρος παραμένει η ισχυρά πέτρα, κατά την εντολήν που έλαβε και δεν εγκατέλειψε το πηδάλιο της εκκλησίας το οποίον του ανετέθη. Διότι χειροτονήθη προ των άλλων, και απεκλήθη Πέτρα, και ανεκηρύχθη Ιδρυτής, και κατέστη Φύλαξ της επουρανίου βασιλείας, και εχρίσθη Κριτής έχων εξουσίαν δεσμείν και λύειν, του οποίου η κρίσις ισχύει εις τους ουρανούς. Από όλους αυτούς τους μυστικούς τίτλους αντιλαμβανόμεθα τον σύνδεσμόν του με τον Χριστόν. Και ακόμη σήμερα εκπληροί πλήρως και αποτελεσματικώς όλα τα καθήκοντα δι' ων επεφορτίσθη προς δόξαν του Κυρίου. Και συνεπώς, οιοσδήποτε εξ ημών [των επισκόπων Ρώμης], νομίμως ενεργεί και νομίμως θεσπίζει διότι άπασα η ισχύς του Πέτρου και η εξουσία του ζη και παραμένει στην επισκοπική έδρα της Ρώμης» [Sermones, 117].

Έτσι, ο Πάπας είναι *haeres beati Petri*, διάδοχος του μακαρίου Πέτρου. Είναι ο Πέτρος ο οποίος συνεχίζει να ενεργή διά μέσου του εκάστοτε πάπα. Η ουσιώδης προσθήκη στις θεωρίες των Στεφάνου και Δαμάσου, έγκειται στην πλήρη διάκριση των εξουσιών από το πρόσωπο που ασκεί την εξουσία. Η εξουσία του Πέτρου ανήκει στην έδρα και όχι στο πρόσωπο του Αποστόλου. Συνεπώς, ο πάπας κατέχει ό,τι ο Λέων απεκάλεσε 'πληρότητα εξουσίας' (*plenitudo potestatis*) και, κατ' άκολουθίαν, είναι *principatus* -άλλος ένας όρος του ρωμαϊκου δικαίου-, χωρίς καμιά προϋπόθεση, χωρίς ούτε καν την προϋπόθεση να είναι κληρικός. Πάπας μπορούσε να εκλεγή οιοσδήποτε χριστιανός· κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνος πολλοί εξελέγησαν πάπες χωρίς να έχουν χειροτονηθή ιερείς επίσκοποι και, ακόμη, χωρίς να είναι μοναχοί. Αξιοσημείωτη λεπτομέρεια: ο Λέων είναι ο πρώτος πάπας που ετάφη μέσα στη βασιλική του Αγ. Πέτρου της Ρώμης.

ΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ βήμα έκανε ο πάπας Γελάσιος Α' (492-6), ο οποίος

έθεσε θέμα σχέσεων εκκλησίας-κράτους (;-496). Κατά τον Γελάσιο, ο χριστιανισμός δεν περιορίζεται στην κάλυψη των θρησκευτικών αναγκών και μόνον, αλλά κατευθύνει τα βήματα του ανθρώπου και στον ηθικό και στον πολιτικό βίο. Ο χριστιανισμός αφορά στο σύνολο του βίου, κι όχι σ' ένα τμήμα του. Τίθεται, συνεπώς, το ερώτημα: ποιός κυβερνά το πλήρωμα της εκκλησίας – ο πάπας ή ο αυτοκράτωρ; Ποιος αποφαινεται για τα δόγματα της πίστεως; Ποιος μεριμνά για τον τρόπο ζωής του χριστιανικού κοινωνικού σώματος, καθώς και για τις αξίες που δι' αυτού του τρόπου θα ενσαρκώση και θα υπηρετήσει;

Αυτή η θεωρία αφαιρεί τον αυτόνομο χαρακτήρα της κοσμικής εξουσίας. Δεν μπορούμε να πούμε ότι, κατά τις παπικές αντιλήψεις, ο αυτοκράτωρ στερείται σημασίας. Το αντίθετο· η εξουσία του αυτοκράτορος έχει πηγή της το θεό και δίδεται απ' Αυτόν για την εξυπηρέτηση των σχεδίων της θείας προνοίας. Αλλά, επισημαίνει ο Γελάσιος, καθήκον του αυτοκράτορος είναι να διδαχθή και όχι να διδάξη, αφού είναι τέκνον και όχι πατήρ της εκκλησίας. Συνεπώς, κατά τον Γελάσιο, ο πάπας είναι η *auctoritas* και ο αυτοκράτωρ (απλώς) η *regia potestas* εν τη κοινωνία. (Και οι δύο όροι ανήκουν στο ρωμαϊκό δίκαιο.)

ΟΛΩΣ ΑΝΤΙΘΕΤΟΣ ήτο η φορά των ιδεών στην Ανατολή. Εκεί, ο Ευσέβιος Καισαρείας διετύπωσε τη θεωρία κατά την οποία η βασιλεία, η επί της γης εξουσία, είναι δώρον του θεού προς τον ηγεμόνα. Ακόμη, ότι η βασιλεία είναι εικόνα της επουρανίου βασιλείας. Ο βασιλεύς «της ουρανίου βασιλείας εικόνη κεκοσμημένος, άνω βλέπων κατά την αρχέτυπον ιδέαν τους κάτω διακυβερνών ιθύνει, μονάρχου δυναστείας μιμήματι κραταιούμενος» [Εις Κωνσταντίνον τριακονταετηριδος 3,5] . Κατ'αυτόν τον τρόπον, ο Ευσέβιος ανατρέπει τη ρωμαϊκή αντίληψη του βασιλέως-θεού και στη θέση της βάζει την αντίληψη του «ελέω θεού βασιλέως». Χωρίς αμφιβολία, οι θεωρίες του Ευσεβίου, διατυπωμένες σε πολύ διπλωματική γλώσσα, έτσι ώστε να φαίνονται σαν πλούσιο δώρο, είναι μια τελεσίδικη απόρριψη του φαραωνισμού: ο άγουστος, ο αυτοκράτωρ, δεν είναι θεός, είναι εικόνα θεού.

Αλλ' οι αυτοκράτορες δεν επρόκειτο να δεχθούν αδιαμαρτυρήτως αυτή τη δραστική περικοπή ιδιοτήτων. Αφού είναι εικόνες θεού, είναι εικόνες του αληθούς αρχιερέως και συνεπώς, αυτοί και όχι οι πατριάρχες θα κυβερνούν την εκκλησία, η οποία γίνεται, έτσι, εκκλησία «τους»... Έτσι, στη σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως του 448, ο Θεοδόσιος επευφημήθη με την ιαχή «πολλά τα έτη τω αρχιερεί βασιλεί». Στην Δ' οικουμενική σύνοδο, ανάλογη είναι η υποδοχή του Μαρκιανού: «πολλά τα έτη τω ιερεί, τω βασιλεί».

Σκληρή αντίσταση σ' αυτές τις τάσεις των αυτοκρατόρων πρόβαλε, καθώς είδαμε, ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής. Ερωτηθείς από τον αυτοκρατορικό απεσταλμένο Γρηγόριο: «Τι ουν; Ουκ έστι πας βασιλεύς Χριστιανός και ιερεύς;» ο Μάξιμος απήντησε κατηγορηματικά: «Ουκ έστιν· ουδέ γαρ παρίσταται θυσιαστηρίω και μετά τον αγιασμόν του άρτου υψοί αυτόν λέγων “τα άγια τοις αγίοις”, ούτε βαπτίζει, ούτε μύρου τελετήν επιτελεί, ούτε χειροθετεί και ποιεί επισκόπους και πρεσβυτέρους και διακόνους, ούτε χρίει ναούς, ούτε τα σύμβολα της ιερωσύνης επιφέρεται, ωμοφόριον και το ευαγγέλιον, ώσπερ της βασιλείας τον τε στέφανον και την αλουργίδα».

Βεβαίως, οι αυτοκρατορικές πιέσεις προς την εκκλησία και η προσπάθεια υποταγής του ναού στο παλάτι, δεν έπαυσαν. Εν τούτοις, γενικώς ειπείν, στη βυζαντινή αυτοκρατορία η διακριτική σχέση βασιλέως και ιερέως ήταν ο κανόνας. Στην «Επαναγωγή» του αυτοκράτορος Βασιλείου Α' , που πιθανώς συνέταξε ο πατριάρχης Φώτιος, διατυπώνεται με σαφήνεια η θεωρία ότι «της πολιτείας... τα μέγιστα και αναγκαιότατα μέρη ο βασιλεύς εστι και ο πατριάρχης. Διό και η κατά ψυχήν και σώμα των υπηκόων ειρήνη και ευδαιμονία, βασιλείας εστί και αρχιερωσύνης εν πάση ομοφροσύνη συμφωνία».

Παρά ταύτα, και οι ανατολικές εκκλησίες υπεχώρησαν συχνά στα θέληγτρα της συμμετοχής στην εγκόσμιο εξουσία. Έκφραση αυτής της υποχώρησης είναι και ο θ' κανών της συνόδου της Αντιοχείας το 341, τον οποίον επανέλαβε ο β' κανών της συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως σαράντα χρόνια αργότερα: κατ' αυτόν, «τοις πολιτικοίς και δημοσίοις τύποις και των εκκλησιαστικών

περιοχών η τάξις ακολουθείτω», δηλαδή, τα όρια των εκκλησιαστικών περιοχών θα πρέπει ν' ακολουθούν την πολιτική διαίρεση του κράτους.

Αυτός ο κανών έχει μια μοναδική σημασία για μας, διότι δι' αυτού, ενώ η Ελλάς ανήκε στην περιφέρεια του ανατολικού Ιλλυρικού (δηλαδή στη Δύση και υπό την δικαιοδοσία του επισκόπου Ρώμης), προσηρτήθη στην Ανατολή και ετέθη υπό την δικαιοδοσία του επισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Εναντίον αυτού του κανόνος ο πάπας Ιννοκέντιος Α' (;-417) έδωσε σκληρόν αγώνα· προσπάθησε να πείση τους επισκόπους της Ανατολής ότι η διοικητική διαίρεση της εκκλησίας, δεν θα πρέπει ν' ακολουθήτα ευμετάβλητα σύνορα της πολιτικής εξουσίας· ότι ο κόσμος αυτός μεταβάλλεται, αλλά η εκκλησία πρέπει να είναι τύπος της θείας τάξεως κι όχι παρακολούθημα της εγκοσμίου πολιτείας. Εν τούτοις, οι απόψεις αυτές απερρίφθησαν. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος πάπας απεφάνθη το 416 ότι όλες ανεξαιρέτως οι υπό την δικαιοδοσία του εκκλησίες οφείλουν να ακολουθούν μέχρι κεραίας όσα η Ρώμη θεσπίζει, τόσο στο δογματικό όσο και στο τελετουργικό πεδίο και, κατ' ακολουθίαν, μόνη γλώσσα της εκκλησίας πρέπει να είναι η λατινική.

Αφήνω ανοικτό το ερώτημα: ποια θα ήταν η μοίρα των Ελλήνων, εάν οι απόψεις του Ιννοκεντίου γίνονταν δεκτές; Το ερώτημα τίθεται και κατ' άλλον τρόπον: ποιά θα ήταν η μοίρα μας εάν η Δ' οικουμενική σύνοδος δεν όριζε «περί των πρεσβείων της αγιωτάτης εκκλησίας της αυτής Κωνσταντινουπόλεως», διά των οποίων ανεγνωρίσθη η ύπαρξη δύο ισοτίμων κέντρων της εκκλησίας, ενός ανατολικού και ενός δυτικού;

ΠΑΡΑΓΩΝ αποφασιστικής σημασίας για την πορεία τόσο του βυζαντινού όσο και του ευρωπαϊκού κόσμου, στάθηκε το έργο του Ιουστινιανού. Ο Ιουστινιανός θέλησε ν' αναστήση την οικουμενική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, αγωνίστηκε να ενώση τον διχασμένο σε Ανατολή και Δύση κόσμο. Το μεγάλο έργο του δεν είναι οι κατακτήσεις, οι οχυρώσεις ή η διπλωματία του· το έργο με το οποίο έγραψε ιστορία είναι για μας τους Έλληνες ο ναός της Αγίας Σοφίας και για τους Ευρωπαίους η νομοθεσία του.

Για τους Έλληνες, η Αγία Σοφία έχει ανυπολόγιστη πνευματική σημασία. Πρόκειται για κοινό σημείο αναφοράς του ψυχισμού λογίων και απαιδευτών: η «Αγιασοφιά», ονομαζομένη άλλοτε απλώς «Μεγάλη Εκκλησιά» ή και -ακόμη αποκαλυπτικώτερα- «Μητέρα Εκκλησιά», λειτουργεί ως καθ-ορισμός του πνεύματός μας, τόσο στο δημοτικό τραγούδι όσο και στα κατ' εξοχήν λόγια κείμενα. Κάτω από τον τρούλλο της τήκεται το μέταλλο της ιστορικής μας μοίρας. Η Αγία Σοφία είναι σημείον πνεύματος εναργέστερο της Ιερουσαλήμ. Αποδεικνύει ότι ο τόπος εκφράσεως της ελληνικής χριστιανικής ψυχής δεν βρίσκεται στη Σιών -γι' αυτό και δεν υπήρξε, ούτε μπορούσε να νοηθή, ελληνική Σταυροφορία για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Ο τόπος του ελληνικού πνεύματος, η μητρόπολις του, είναι η Αγιασοφιά. Ακριβώς γι' αυτό, αβασάνιστος είναι ο παραλληλισμός της με τον ΙΙαρθενώνα· ο ΙΙαρθενών δεν υπήρξε ποτέ για τους παγανιστές Έλληνες ό,τι η Αγία Σοφία για τους χριστιανούς. Ούτε οι Δελφοί ή η Δήλος ή η Ολυμπία έχουν τίποτε κοινό μαζί της. Ο παγανιστικός ελληνισμός δεν είχε σαρκώσει τόπον του πνεύματός του· αναζήτησε την ουτοπία τής ιδέας του, τον οίακα του λόγου του. Η αρχαιότης έχει τους αγίους τόπους της, όχι όμως την Αγία Σοφία της.

Για τους Ευρωπαίους, η ιουστινιάνειος νομοθεσία ήταν γεγονός κορυφαίας σημασίας. Κατά τους πρώτους αιώνες μ.Χ. το ρωμαϊκό δίκαιο είχε εκφυλισθή σ' ένα χάωδες σύνολο αντιφατικών ή και αγνώστων διατάξεων, αποφάσεων και ερμηνειών. Οι προκάτοχοι του Ιουστινιανού προσπάθησαν να συγκεντρώσουν τις χρήσιμες διατάξεις. Οι προσπάθειες όμως αυτές -γνωστές ως Γρηγοριανός, Ερμογενιανός και Θεοδοσιανός κώδικες-, δεν κατόρθωσαν να καλύψουν τις ανάγκες. Στον δυτικό κόσμο το ρωμαϊκό δίκαιο παραχώρουσε τη θέση του στο όποιο δίκαιο έφερναν μαζί τους οι βάρβαροι επιδρομείς. Η Ευρώπη διαλυόταν σε κομμάτια, και όργανα διασπάσεως ήσαν τα ποικίλα δίκαια (*Edictum Theodorici*, *Lex Burgundiorum*, *Breviarium Alarici*, *Lex Visigothorum*) που φάνηκαν τον στ' αιώνα. Το έργο του Ιουστινιανού ήταν κατεπείγον· και πράγματι, η νομοθεσία του έγινε η βάση του νομικού συστήματος όλης της Ευρώπης (εκτός της Αγγλίας) στον ύστερο Μεσαίωνα. Μπορούμε ασφαλώς να πούμε ότι ο Ιουστινιανός

διέσωσε για τη Δύση ό,τι διαφορετικά θα είχε οπωσδήποτε χαθή· διότι, αν και οι γερμανικές φυλές χρησιμοποιούσαν στοιχεία του ρωμαϊκού δικαίου, δεν κατανοούσαν το ρωμαϊκό νομικό σύστημα ως όλον. Στο τέλος του 11^{ου} αι. η Δύση ανακάλυψε εκ νέου το ρωμαϊκό δίκαιο μέσω του ιουστινιανείου κώδικος, προσλαμβάνοντας έτσι μια πολύτιμη κληρονομιά.

Για να επιτύχει στο έργο του, ο Ιουστινιανός έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο ρωμαϊκό στοιχείο. Αυτό οδηγεί τον Σ. Ζαμπέλιο σε πικρές παρατηρήσεις, τις οποίες παραθέτω όχι μόνο για την αναμφισβήτητη αξία τους, αλλά και ως στέφανο στη μνήμη του συγγραφέα των, αυτού του αληθινά φιλοσόφου ανδρός:

«Εις τας σχέσεις λοιπόν επί του παρόντος περιοριζόμενοι τας μεταξύ Ρωμαϊσμού και Ελληνισμού, πρέπει να παρατηρήσωμεν την ένθερμον εκείνην προσφιλοτίμησιν του Ιουστινιανού προς την Λατινικήν παράδοσιν, ήτις υπάρχει κύριον έτι του χρόνου σημείον χαρακτηριστικόν. Των διατάξεών του τα προοίμια σταθερώς αναφέρονται τη πολιτική ή τη νομική ιστορία της πρεσβυτέρας Ρώμης, ωσανεί τοιουτοτρόπως απέβλεπεν εις το να εξορύξη τα άπαξ τεθνεώτα και τεθαμμένα. [...]

»Ο Ιουστινιανός δεν ευχαριστείται ότι νομοθετεί υπό τας εμπνεύσεις της Δωδεκαδέλτου, του Αυγούστου, του Κωνσταντίνου, του Θεοδοσίου, περί της του Σόλωνος και του Λυκούργου νομοθεσίας υποκρινόμενος πληρεστάτην άγνοιαν· ουδέ ότι επονομάζει εαυτόν Ρωμαίον, και Ρωμαίον ουχί εν τη Βυζαντινή της προσαγορεύσεως σημασίας, αλλ' εν τη αρχαία και γνησία Λατινική, όπερ ψευδές, επιτετηδευμένον, και καθ' ημάς σήμεραν γελοίον, αλλά προσέτι θέλει τον δεδανεισμένον του εκείνον ιματισμόν να εφαρμόση επί πάντων αδιακρίτως των αντικειμένων, ως αν μη ηδύνατο να υπάρξη και κατευοδωθή μηδέν, χωρίς της Λατινικής προστασίας και αντιλήψεως. Υπό τοιούτον πρίσμα τα ελληνικά καθορών εις το πείσμα της οσημέραι προβιβαζομένης ανακαινίσεως, αυτός ο μέγας ανακαινιστής και προβιβαστής, ευδοκιμεί να προσονομάση ξένην την Ελληνικήν καθομιλουμένην διάλεκτον.

»Ὅθεν κοινή παρ' αὐτῷ ἡ φράσις· “ἡ μὲν γὰρ πάτριος ἡμῶν φωνή... οἱ δὲ γέ Ἑλλήνων φωνή.” “καὶ ἡμεῖς μὲν οἱ Ῥωμαῖοι... οἱ δὲ γέ βάρβαροι”. Ἄλλοτε δὲ διατάττει, ὅτι εἰς οἰανδῆποτε γλώσσαν καὶ ἀν γράφωνται παρὰ τῶν συμβολαιογράφων τὰ ὑπομνήματα, ἡ ἐν τούτοις ἡμερομηνία οφείλει νὰ σημειοῦται Λατινιστί· “Ῥωμαῖκοῖς μὲν ὑπογραφέσθω γράμμασιν ὁ χρόνος, ὑποκείμενος τοῖς ἀσαφέσιν ἐκεῖνοις στοιχείοις (τοῖς ἑλληνικοῖς), σαφεστέραν μὲν τοι τάξιν ἔχουσι γραμμάτων, καὶ ἡν ἔξεστι πάσιν ἀναγινώσκειν τοῖς ὅλως συλλαβῶν Ῥωμαϊκῶν οὐκ ἀνεπιστήμοσιν.”

» Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ ἐνασμενίζεται πρὸς τὸ καρυκεῦν τὴν συγγραφὴν τοῦ με ἀρώματα Ῥωμαϊκά, παρεμβάλλων τήδε κακείσε εἰς κείμενον ἑλληνικὸν λατινικὰς λέξεις.»

ΜΕΣΑ Σ' ΑΥΤΟ τὸ πλαίσιο πρέπει νὰ τοποθετηθῆ ἡ μορφή τοῦ πάπα Γρηγορίου τοῦ Α' (c. 540-603). Πρὶν ἐκλεγῆ πάπας, ὁ Γρηγόριος ἦταν ἐπὶ 6 ἔτη ἀποκριτάρης τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐδρας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐκεῖ ἔγραψε τὸ ἔργο τοῦ *Moralia* (σχόλια στὸν Ἰώβ -ἀπὸ τὰ δημοφιλέστερα κείμενα τῆς δυτικῆς μεσαιωνικῆς γραμματείας). Καίτοι ἔμεινε στὴν Πόλη δὲν ἔμαθε ἑλληνικά. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ αυτοκρατορία ἦταν ἀκόμη σὲ ἰκανὴ ἔκτασι δίγλωσση, κατόρθωσε νὰ συνδεθῆ πολὺ φιλικὰ με ἐπιφανεῖς Κωνσταντινουπολίτες -ὅπως τὸν στρατηγὸ Ναρσή, τὸν πρῶν πατριάρχη Ἀντιοχείας Ἀναστάσιον, κ.ά. Ὅταν ὁ Γρηγόριος ἐπέστρεψε στὴ Ρώμη τὸ 585, εἶχεν ἀποκτήσει γνῶσι τῶν βασικῶν συντεταγμένων τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς αυτοκρατορίας.

Αὐτὴ ἡ γνῶσι τοῦ στάθηκε πολὺτιμος σύμμαχος ὅταν ἐγίνε πάπας. Ἐγραψε στὸν αυτοκράτορα Μαυρίκιον μιαν ἀυστηρὴ ἐπιστολὴ με ἀφορμὴ τὴν ἀπονομὴ τοῦ τίτλου «οἰκουμενικός» στὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Στὴν ἐπιστολὴ τοῦ, ὁ πράγματι ἀσκητικὸς Γρηγόριος παρατηροῦσε με ἀγανάκτησι ὅτι ἐνῶ ἡ Ἑυρώπη ἔχει παραδοθῆ στὴν καταστροφικὴ μανία τῶν βαρβάρων, ἐνῶ οἱ πόλεις ἐρειπῶνονται καὶ τὰ χωριὰ ξεθεμελιώνονται, ἐνῶ ἐπαρχίαι ολόκληραι ἀδειάζουν, οἱ ἐπίσκοποι, ἀντὶ νὰ εἶναι ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ, ἀγωνίζονται γιὰ ἀδεια ονόματα καὶ τίτλους βέβηλους· βέβηλους, ἀφοῦ οὔτε ὁ Πέτρος ἀπεκλήθη οἰκουμενικός Ἀπόστολος, οὔτε ὁ Ἰωάννης οἰκουμενικός ἐπίσκοπος. Ἡ ἐπιστολὴ κατέληγε σὲ

μιαν έκκληση να εγκαταλειφθή η περί τα ονόματα έρις και να αντιμετωπισθούν οι ορδές των βαρβάρων.

Αλλ' ο Γρηγόριος κατενόησε ότι αυτές οι εκκλήσεις δεν θα έχουν αποτέλεσμα· ότι θα έπρεπε να αντιμετωπίση τους βαρβάρους μόνος, χωρίς βοήθεια από τον αυτοκράτορα. Το Ιερόν Παλάτιον αγωνιζόταν να συγκρατήση τις πιέσεις στα ανατολικά του σύνορα· δεν είχε ούτε τη δύναμη ούτε τη διάθεση να ενδιαφερθή για τη Δύση. Έτσι, ο Γρηγόριος απεδύθη στον αγώνα εκχριστιανισμού και εκπολιτισμού των βαρβάρων. Στόχο του έθεσε την επιβολή του νόμου και ενός σταθερού κοινωνικού πλαισίου. Η Ευρώπη θα έπρεπε να γίνη μια, «χριστιανική κοινοπολιτεία» (*societas reipublicae christianae*), άλλως θα γινόταν έρημος τόπος, φωλεά ληστών.

Ο πάπας Γρηγόριος αφοσιώθηκε σ' αυτό το έργο και επέτυχε. Δικαίως, λοιπόν, αποκαλείται «Μέγας», «Πατήρ» και «Προστάτης της Ευρώπης». Ακόμη και ο επικριτικός προς τον παπισμό Walter Ullmann υποχρεώνεται να παραδεχθή ότι χάρις στον Γρηγόριο η δυτική Ευρώπη γεννήθηκε ως παράγων πολιτισμού, και χάρις σ' αυτόν είναι τόσο ποτισμένη από το λατινικό πνεύμα ώστε να αναγνωρίζη τη Ρώμη ως μητέρα της.

Πρέπει εδώ να επισημανθή ότι ο Γρηγόριος καλλιέργησε το ιδιαίτερο δυτικό πνεύμα ως κάτι όλως διάφορο της ανατολικής αυτοκρατορίας. Απευθύνεται στους ηγεμόνες των βαρβάρων αποκαλώντας τους «αγαπητά μου τέκνα» ενώ αποκαλεί τον αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως «ο Κύριός μας αυτοκράτωρ».

Το χάσμα μεταξύ Ανατολής και Δύσεως έγινε περισσότερο αγεφύρωτο. Ένας νέος πολιτισμός αναπτυσσόταν: ένας πολιτισμός που βάδιζε την οδό της εκκοσμικεύσεως. Δεν είναι έργο μου εδώ η παρακολούθηση αυτής της πορείας. Θ' αναφερθώ μόνον σε δύο ντοκουμέντα από την ιστορία της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας και θα τ' αφήσω να δώσουν αυτά το στίγμα πορείας.

Απόσπασμα από το *Dictatus Papae* του Γρηγορίου Ζ': (c. 1020-1085):

- «1. Η ρωμαϊκή εκκλησία ιδρύθη υπό του θεού μόνου.
2. Μόνον ο ποντίφηξ Ρώμης δύναται ν' αποκληθή καθολικός.
3. Μόνον αυτός δύναται να εκθρονίση ή να αποκαταστήση επίσκοπον.
8. Μόνον αυτός δύναται να χρησιμοποιή αυτοκρατορικά διάσημα.
12. Μόνον αυτός δύναται να καθαιρή ηγεμόνας.
13. Μόνον αυτός δύναται να μεταθέτη επισκόπους.
16. Δεν δύναται να συγκληθή Σύνοδος άνευ εντολής του.
17. Ουδέν βιβλίον δύναται να θεωρηθή κανονικόν άνευ της εγκρίσεώς του.
18. Αυτόν ουδείς δύναται να τον κρίνη.
22. Η ρωμαϊκή εκκλησία ουδέποτε επλανήθη και ούτε θα πλανηθή εις το μέλλον.
23. Ο ποντίφηξ, εφ' όσον εξελέγη κανονικώς, είναι αναμφιβόλως άγιος διά της χάριτος του Αγίου Πέτρου.»

Επιστολή Ιννοκεντίου Γ' (1160/61-1216) προς τους πρίγκηπες της Γερμανίας:

«Αλλ' οι πρίγκηπες θα πρέπει να αναγνωρίζουν και πράγματι αναγνωρίζουν, ότι το δίκαιον και η εξουσία της εξετάσεως του προσώπου το οποίον εκλέγεται βασιλεύς και προώρισται να στεφθή αυτοκράτωρ ανήκει εις ημάς οίτινες χρίομεν και στέφομεν· διότι είναι νόμος γενικής αποδοχής ότι η εξέτασις του προσώπου ανήκει εις τον επιθέτοντα τας χείρας. Εάν οι πρίγκηπες εξέλεγον ως βασιλέα ιερόσυλον ή αφωρισμένον, τύραννον, τρελλόν ή αιρετικόν, θα έπρεπε ημείς να τον χρίσωμεν και να τον στέψωμεν; Βεβαίως όχι.»

Και θα κλείσουμε αυτές τις διακηρύξεις επικυριαρχίας της εκκλησίας μ' ένα ακόμη παράδειγμα. Το 860, ο αρχιεπίσκοπος της

Ρέμς Χίκμαρ, δήλωσε στον τοπικό ηγεμόνα: «Δεν με έκανες εσύ αρχιεπίσκοπο της Ρέμς. Εγώ μαζί με τους συντρόφους μου σε διαλέξαμε να κυβερνάς αυτό το βασίλειο, υπό τον όρο να σέβεσαι τους νόμους μας.»

Όπως είναι ευνόητο, οι βασιλείς και οι άλλοι εγκόσμιοι ηγεμόνες, δεν ήσαν διατεθειμένοι να ανέχονται επί πολύ την επικυριαρχία της λεγομένης «αγίας έδρας». Δεν θα μπορούσαν να μη διεκδικούν την ανεξαρτησία τους, την απαλλαγή τους από τα δεσμά της παπικής εξουσίας. Γι' αυτό και οι αναπότρεπτες συγκρούσεις των διαφόρων ηγεμόνων με τον πάπα απασχολούν όλες τις σελίδες της ευρωπαϊκής μεσαιωνικής ιστορίας.

▮

Σημειώσεις

46. «Όλοι όσοι τους ακολουθούν -όπως είπαμε- καλούνται Χριστιανοί, ακριβώς όπως και οι φιλόσοφοι, ενώ δεν έχουν κοινά δόγματα τίθενται υπό το κοινό όνομα της φιλοσοφίας.»
47. «Είναι τω όντι η φιλοσοφία μεγίστη περιουσία και τιμιωτάτη ενώπιον του θεού, προς τον οποίον μας οδηγεί και μας συνιστά και αληθινά όσιοι είναι αυτοί που αφοσιώθηκαν στη φιλοσοφία.»

48. «Διότι ο ίδιος θεός χορήγησε και τις δύο διαθήκες, ο ίδιος έδωσε την ελληνική φιλοσοφία στους Έλληνες, διά της οποίας ο παντοκράτωρ δοξάζεται απ' αυτούς... Επειδή, όπως για να σώση τους Ιουδαίους θέλησε ο θεός και τους έδωσε προφήτες, έτσι κι από τους Έλληνες ύψωσε προφήτες τους καλύτερούς των στον λόγο».

49. «Ο προϊστάμενος της Εκκλησίας των Ρωμαίων απειράθην' αποκόψη από την κοινή ενότητα τας παροικίας όλης της Ασίας μετά των ομόρων Εκκλησιών, ωςάν ετεροδόξους, και τας εστηλίτευσε με επιστολάς ανακηρύττων ακοινωνήτους όλους γενικώς τους εκεί αδελφούς.» Μτφρ.: Π.Κ.Χρήστου.

50. Ο όρος εκκοσμίκευση (secularisation) προέρχεται από το λατινικό saeculum, αιών. Μ' αυτή τη λέξη μεταφράστηκε

λατινικά η εβραϊκή λέξη *ôlam* που σημαίνει αιών, αιωνιότης. Στην εκκλησιαστική γλώσσα, η λέξη αιών (*saeculum*) σημαίνει, ενίοτε, κόσμος: ίδε Ματθ. ιγ' 22, Λουκ. ιστ' 8, Ρωμ. α' 25 κ.ά. Κατά τον Μεσαίωνα, μετά την ίδρυση των μεγάλων μοναχικών ταγμάτων, *seculares* ονομάζονταν οι λαϊκοί κληρικοί, σε αντίθεση με τους *regulares*, τους μοναχούς που ζούσαν σύμφωνα με τους κανόνες (*regulae*) του τάγματός των.

51. Οι αξιώσεις της Ρώμης βασίζονται, ως γνωστόν, στο κατά Ματθαίον ιστ', 17-19: «αποκριθείς δε ο Ιησούς είπεν αυτώ· μακάριος ει, Σίμων Βαριωνά, ότι σαρξ και αίμα ουκ απεκάλυψέν σοι αλλ' ο πατήρ μου ο εν τοις ουρανοίς. καγώ δε σοι λέγω ότι συ ει Πέτρος, και επί ταύτη τη πέτρα οικοδομήσω μου την εκκλησίαν και πύλαι άδου ου κατισχύσουσιν αυτής. δώσω σοι τας κλείδας της βασιλείας των ουρανών, και ο εάν δήσης επί της γης έσται δεδεμένον εν τοις ουρανοίς, και ο εάν λύσης επί της γης έσται λελυμένον εν τοις ουρανοίς».